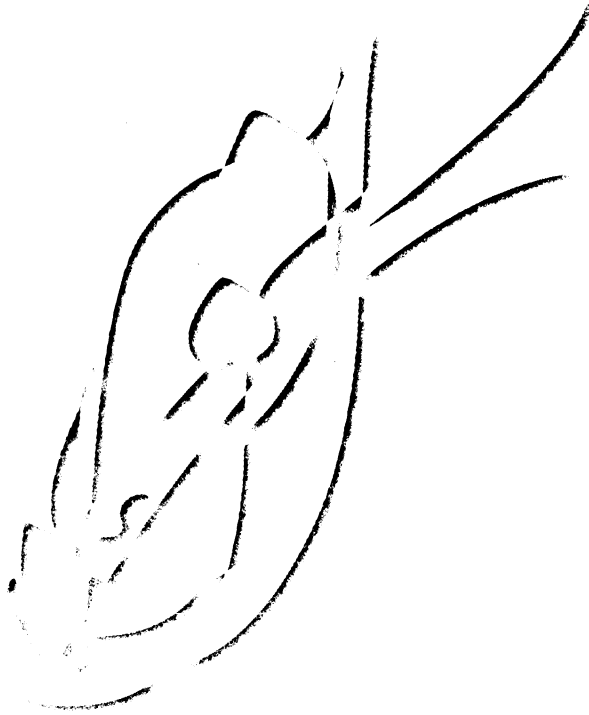

دستور زبان فارسی ۱

ویرایش چهارم

حسن احمدی گیوی
حسن انوری

دستور زبان فارسی ۱

ویرایش چهارم

مؤلفان: حسن احمدی گیوی، حسن انوری

ناشر: انتشارات فاطمی

ویرایش چهارم: چاپ پنجم، ۱۳۹۵

تعداد نوبت چاپ ویرایش‌های قبلی: ۳۳

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۸-۶۵۷-۹

ISBN 978-964-318-657-9

آماده‌سازی پیش از چاپ: واحد تولید انتشارات فاطمی

مدیر تولید: فرید مصلحی

حروفچینی و صفحه‌بندی (TEX-ماپری): زهره امینی، اعظم توکلی

نمونه‌خوان: مهسا مهدیلو، شقایق میرصیافی

طراحی جلد: زهرا قورچیان

رسمی: فاطمه ثقفی

نظارت بر چاپ: علی محمدپور

چاپ و صحافی: خاشع

■ کلیه حقوق این اثر برای انتشارات فاطمی محفوظ است. تکثیر، انتشار و ذخیره‌سازی تمام یا بخشی از این اثر به هر شکل (چاپی، الکترونیکی و...) و با هر هدف بدون مجوز از ناشر، غیرقانونی و قابل پیگرد است.

نشانی دفتر: میدان فاطمی، خیابان جویبار، خیابان میرهادی،

شماره ۱۴، کدپستی ۱۴۱۵۸۸۴۷۴۱، تلفن: ۸۸۹۴۵۵۴۵ (خط ۲۰)

نمابر: ۸۸۹۴۴۰۵۱ • www.fatemi.ir • info@fatemi.ir

نشانی فروشگاه: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، تقاطع شهدای ژاندارمری

تلفن: ۶۶۹۷۳۴۷۸ • نمابر: ۶۶۹۷۳۷۱۰

انتشارات فاطمی

احمدی گیوی، حسن، ۱۳۰۶ -	۴۵۵/۰۷۶
دستور زبان فارسی ۱ / مؤلفان حسن احمدی گیوی، حسن انوری؛ ویرایش چهارم. - تهران: فاطمی، ۱۳۹۰.	
هشت، ۲۶۰ ص. : جدول.	
قیاف.	
۱. فارسی - - دستور - - راهنمای آموزشی (متوسط)، ۲. فارسی - - راهنمای آموزشی (متوسط)، ۳. فارسی - - آزمون‌ها و تمرین‌ها (متوسط)،	
الف. انوری، حسن، ۱۳۱۲ - . ب. عنوان.	
PIR۲۶۹۳/الف۳۵۵	
۱۳۹۰	
کتابخانه ملی ایران	
۲۴۰۶۷۲۴	

فهرست

هفت	یادداشت ویرایش چهارم
هفت	یادداشت ویرایش سوم
هفت	یادداشت ویرایش دوم
هشت	سرآغاز
۱	بخش اول: کلیات
۲	۱- جمله‌ها، کلمه‌ها
۵	۲- نقش کلمه‌ها در جمله
۹	بخش دوم: فعل
۱۰	۱- تعریف - ویژگی‌های فعل
۱۳	۲- صرف، بُن، شناسه
۱۵	۳- مصدر، اجزای پیشین، ساختمان
۱۸	۴- ساختمان فعل‌های ساده
۲۳	۵- مشتقات فعل
۲۸	۶- اقسام ماضی
۳۳	۷- ماضی استمراری، ماضی نقلی مستمر
۳۵	۸- ماضی بعید (دور)، ماضی ابعَد (دورتر)
۳۷	۹- ماضی التزامی
۳۹	۱۰- ماضی مستمر (ملموس)، ماضی ملموس نقلی

۴۱	۱۱- فعل‌های مضارع، آینده (مستقبل)
۴۶	۱۲- فعل امر، فعل دعا
۴۷	۱۳- فعل ناگذر (لازم)، گذرا (متعّی)- دوجهی
۵۱	۱۴- فعل معلوم، فعل مجهول
۵۳	۱۵- فعل تام و اسنادی (ربطی)، فعل کامل و ناقص
۵۵	۱۶- وجه فعل
۵۶	۱۷- فعل وصفی
۵۸	۱۸- چند نکته‌ی دیگر
۶۱	بخش سوم: اسم
۶۲	۱- تعریف، جامد و مشتق
۶۳	۲- خاص و عام
۶۴	۳- شناس و ناشناس (معرفه و نکره)
۶۷	۴- مفرد و جمع، اسم جمع
۷۰	۵- جمع‌های عربی در فارسی
۷۴	۶- ساده و مرکب
۷۶	۷- ذات و معنی
۷۷	۸- نام آوا (اسم صوت)، اسم مصغّر
۷۹	۹- مصدر، اسم مصدر
۸۳	۱۰- مترادف، متشابه، متضاد
۸۵	۱۱- نقش‌ها، نقش نهادی
۸۸	۱۲- مطابقت فعل با نهاد
۹۱	۱۳- نقش مسندی، مفعولی، متمّی
۹۴	۱۴- نقش منادایی
۹۵	۱۵- نقش تمیزی، قیدی، وصفی
۹۸	۱۶- نقش مضاف الیهی
۱۰۴	۱۷- نقش بدلی
۱۰۵	۱۸- نقش عطفی (معطوف)
۱۰۵	۱۹- نقش تکرار
۱۰۹	بخش چهارم: صفت
۱۱۰	۱- کلیّات، صفت بیانی (۱)

۱۱۴	۲- صفت بیانی (۲)
۱۱۸	۳- صفت‌های اشاره، شمارشی، پرسشی، تعجبی، مبهم
۱۲۲	۴- ساختمان و جای صفت (ساده، مرکب، گروه وصفی)
۱۲۳	۵- صفت جامد - صفت مشتق
۱۲۳	۶- صفت پسین - صفت پیشین
۱۲۵	۷- کاربرد صفت‌ها (۱)
۱۳۰	۸- کاربرد صفت‌ها (۲)
۱۳۷	بخش پنجم: ضمیر
۱۳۸	۱- کلیات، ضمیر شخصی
۱۴۱	۲- ضمیرهای مشترک، اشاره، پرسشی، تعجبی
۱۴۳	۳- ضمیرهای مبهم
۱۴۵	۴- کاربرد و نقش ضمیرها (۱)
۱۴۸	۵- کاربرد و نقش ضمیرها (۲)
۱۵۰	۶- کاربرد و نقش ضمیرها (۳)
۱۵۳	۷- کاربرد و نقش ضمیرها (۴)
۱۵۹	بخش ششم: قید
۱۶۰	۱- کلیات
۱۶۲	۲- قید مختص، قید مشترک
۱۶۴	۳- قید ساده، قید مرکب
۱۶۵	۴- قیدهای نشانه‌دار، قیدهای بی‌نشانه
۱۶۵	۵- اقسام قید از جهت معنی
۱۶۷	۶- شناخت قید در جمله
۱۶۹	بخش هفتم: شبه‌جمله (صوت)
۱۷۰	تعریف، اقسام
۱۷۳	بخش هشتم: نقش‌نما (حرف)
۱۷۴	۱- کلیات، حرف ربط (پیوند)
۱۷۶	۲- معنی و کاربرد حرف‌های ربط ساده
۱۷۹	۳- حرف اضافه
۱۸۴	۴- حرف نشانه

۱۸۵	۵- نقش‌نمای اضافه
۱۸۷	بخش نهم: وندها (پیشوندها، پسوندها، میانوندها)
۱۸۸	۱- تعریف، پیشوندها
۱۹۰	۲- پسوندها
۱۹۴	۳- میانوندها
۱۹۵	بخش دهم: جمله
۱۹۶	۱- نهاد و گزاره
۱۹۶	۲- ارکان جمله
۲۰۱	۳- اقسام جمله (۱)
۲۰۴	۴- اقسام جمله (۲)
۲۰۸	۵- اقسام جمله (۳)
۲۱۱	۶- حذف در اجزای جمله (۱)
۲۱۴	۷- حذف در اجزای جمله (۲)
۲۱۷	۸- پرسشی کردن جمله
۲۱۹	بخش یازدهم: تجزیه و ترکیب
۲۲۰	تعریف
۲۲۲	نمونه‌هایی از تجزیه و ترکیب
۲۳۷	بخش دوازدهم: پرسش‌های چهارپاسخی
۲۳۸	پرسش‌های چهارپاسخی
۲۵۲	کلید پرسش‌های چهارپاسخی
۲۵۴	نمونه‌هایی از پرسش‌های چهارپاسخی آزمون‌های سراسری دانشگاه‌ها
۲۵۸	نمونه‌هایی از پرسش‌های چهارپاسخی آزمون‌های دانشگاه آزاد اسلامی
۲۶۰	پاسخ پرسش‌های آزمون‌های سراسری دانشگاه‌ها و دانشگاه آزاد اسلامی

به نام خدا

یادداشت ویرایش چهارم

اخيراً در کتاب‌های فارسی و دستور دوره دبیرستان تغییراتی داده شده و مطالبی از کتب زبان‌شناسی بر آنها افزوده‌اند، در ویرایش چهارم سعی شده است این تغییرات و مطالب تازه در این ویرایش نیز وارد شود و کتاب با کتاب‌های درسی بیشتر هماهنگ گردد.

مؤلفان

تابستان ۱۳۹۰

یادداشت ویرایش سوم

در این ویرایش سعی شده است، نظراتی که اخیراً از سوی دبیران و استادان اظهار شده است در کتاب اعمال شود، نیز با تغییرات کتاب‌های درسی دوره دبیرستان هماهنگ گردد. سپاس می‌داریم از همه کسانی که با نقد و اظهار نظر خود، ما را یاری کرده‌اند.

مؤلفان

تابستان ۱۳۸۵

یادداشت ویرایش دوم

وقتی که یازده سال پیش، این کتاب را به چاپ می‌سپردیم، هرگز گمان نمی‌بردیم که تا این حد در پیشگاه دوستداران زبان فارسی و دانش‌آموزان دبیرستان‌ها و دبیران در منصفی قبول و پسند نشیند و در مدت کوتاهی پانزده بار تجدید چاپ شود و به کلاس‌های زبان فارسی در دیگر کشورها راه یابد. ما از این خدمت ناچیزی که انجام داده‌ایم مسروریم و سپاس می‌داریم هم از همه کسانی که آن را پسندیده و در معرفی و انتشار آن کوشیده‌اند و هم از کسانی که ما را به لغزش‌های کتاب متوجه ساخته‌اند و نکته‌های بسیاری را یادآوری کرده‌اند. ما همه آن یادآوری‌ها را با توجهی درخور و با دیدی حق‌شناسانه بررسی کردیم و آنچه را لازم بود به صلاح آوردیم نیز مطالب جدیدی به کتاب افزودیم و آنچه را زاید به نظر می‌رسید کاستیم. اینک ویرایش دوم کتاب با تجدیدنظر، چاپ و منتشر می‌شود. امیدواریم همچنان با اقبال دوستداران زبان فارسی روبرو گردد و باز هم هر نکته‌ای به نظر می‌رسد، به مؤلفان یادآوری فرمایند. نیز بایسته است گفته شود که علاقه‌ی اولیای مؤسسه انتشارات فاطمی، به‌ویژه آقای ایرج ضرغام را به چاپ و نشر و نیز به ویرایش دوم کتاب، ارج می‌نهیم و از همه آنان سپاسگزاریم. بهروزی و نیک‌فرجامی بهره‌ی همه دوستداران زبان فارسی باد.

مؤلفان

تابستان ۱۳۷۴

۱۸۵	۵- نقش‌نمای اضافه
۱۸۷	بخش نهم: وندها (پیشوندها، پسوندها، میانوندها)
۱۸۸	۱- تعریف، پیشوندها
۱۹۰	۲- پسوندها
۱۹۴	۳- میانوندها
۱۹۵	بخش دهم: جمله
۱۹۶	۱- نهاد و گزاره
۱۹۶	۲- ارکان جمله
۲۰۱	۳- اقسام جمله (۱)
۲۰۴	۴- اقسام جمله (۲)
۲۰۸	۵- اقسام جمله (۳)
۲۱۱	۶- حذف در اجزای جمله (۱)
۲۱۴	۷- حذف در اجزای جمله (۲)
۲۱۷	۸- پرسشی کردن جمله
۲۱۹	بخش یازدهم: تجزیه و ترکیب
۲۲۰	تعریف
۲۲۲	نمونه‌هایی از تجزیه و ترکیب
۲۳۷	بخش دوازدهم: پرسش‌های چهارپاسخی
۲۳۸	پرسش‌های چهارپاسخی
۲۵۲	کلید پرسش‌های چهارپاسخی
۲۵۴	نمونه‌هایی از پرسش‌های چهارپاسخی آزمون‌های سراسری دانشگاه‌ها
۲۵۸	نمونه‌هایی از پرسش‌های چهارپاسخی آزمون‌های دانشگاه آزاد اسلامی
۲۶۰	پاسخ پرسش‌های آزمون‌های سراسری دانشگاه‌ها و دانشگاه آزاد اسلامی

به نام خدا

یادداشت ویرایش چهارم

اخيراً در کتاب‌های فارسی و دستور دوره دبیرستان تغییراتی داده شده و مطالبی از کتب زبان‌شناسی بر آنها افزوده‌اند، در ویرایش چهارم سعی شده است این تغییرات و مطالب تازه در این ویرایش نیز وارد شود و کتاب با کتاب‌های درسی بیشتر هماهنگ گردد.

مؤلفان

تابستان ۱۳۹۰

یادداشت ویرایش سوم

در این ویرایش سعی شده است، نظراتی که اخیراً از سوی دبیران و استادان اظهار شده است در کتاب اعمال شود، نیز با تغییرات کتاب‌های درسی دوره دبیرستان هماهنگ گردد. سپاس می‌داریم از همه‌ی کسانی که با نقد و اظهار نظر خود، ما را یاری کرده‌اند.

مؤلفان

تابستان ۱۳۸۵

یادداشت ویرایش دوم

وقتی که یازده سال پیش، این کتاب را به چاپ می‌سپردیم، هرگز گمان نمی‌بردیم که تا این حد در پیشگاه دوستداران زبان فارسی و دانش‌آموزان دبیرستان‌ها و دبیران در منصفی قبول و پسند نشیند و در مدت کوتاهی پانزده بار تجدید چاپ شود و به کلاس‌های زبان فارسی در دیگر کشورها راه یابد. ما از این خدمت ناچیزی که انجام داده‌ایم مسروریم و سپاس می‌داریم هم از همه‌ی کسانی که آن را پسندیده و در معرفی و انتشار آن کوشیده‌اند و هم از کسانی که ما را به لغزش‌های کتاب متوجه ساخته‌اند و نکته‌های بسیاری را یادآوری کرده‌اند. ما همه‌ی آن یادآوری‌ها را با توجهی درخور و با دیدی حق‌شناسانه بررسی کردیم و آنچه را لازم بود به صلاح آوردیم نیز مطالب جدیدی به کتاب افزودیم و آنچه را زاید به نظر می‌رسید کاستیم. اینک ویرایش دوم کتاب با تجدیدنظر، چاپ و منتشر می‌شود. امیدواریم همچنان با اقبال دوستداران زبان فارسی روبرو گردد و باز هم هر نکته‌ای به نظر می‌رسد، به مؤلفان یادآوری فرمایند. نیز بایسته است گفته شود که علاقه‌ی اولیای مؤسسه انتشارات فاطمی، به‌ویژه آقای ایرج ضرغام را به چاپ و نشر و نیز به ویرایش دوم کتاب، ارج می‌نهیم و از همه‌ی آنان سپاسگزاریم. بهروزی و نیک‌فرجامی بهره‌ی همه‌ی دوستداران زبان فارسی باد.

مؤلفان

تابستان ۱۳۷۴

سرآغاز

در میان سلسله کتاب‌های دستور زبان فارسی که مؤلفان کتاب حاضر به تألیف آن‌ها همت گماشته‌اند، این ششمین کتاب است که با شیوه‌ای نسبتاً نو به دوستداران زبان فارسی عرضه می‌گردد. کتاب حاضر برداشتی است از دستور زبان فارسی ۲ که مؤلفان برای تدریس در دانشگاه‌ها و مدارس عالی فراهم کرده‌اند و به وسیله‌ی همین مؤسسه منتشر شده و به چاپ رسیده است.

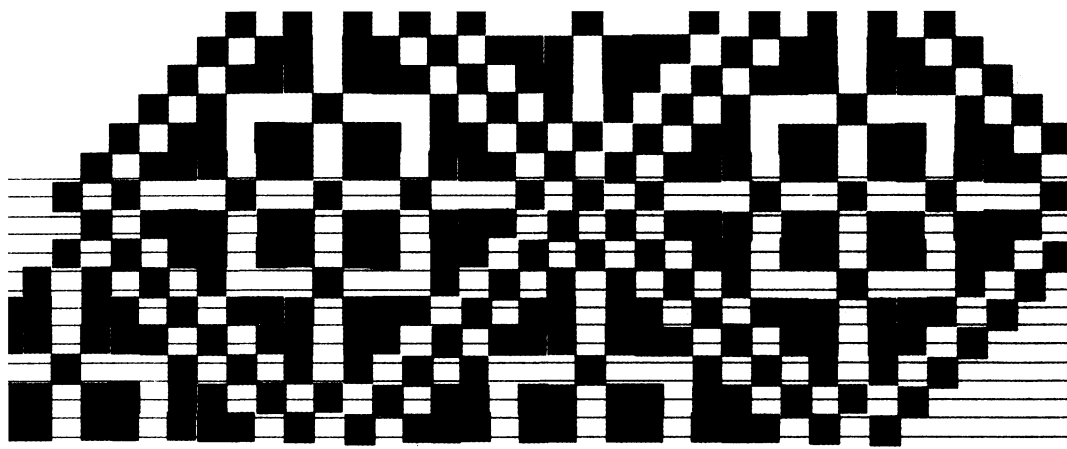
در کتاب حاضر کوشش بر آن بوده است که زبان نوشتاری امروز، مبنای کار قرار گیرد و بیشتر شاهدها و مثال‌ها از این زبان برگزیده شود و برای آنکه دانش‌آموزان و دیگر علاقه‌مندان، در یادگیری دستور زبان، پیشرفتی بسزا داشته باشند و از کوشش خود، نتیجه‌ای مطلوب بگیرند، تمرین‌ها و پرسش‌های مناسبی در آخر هر بخش و نیز در پایان کتاب افزوده شده و علاوه بر این در آخر کتاب جمله‌ها و عبارت‌های گوناگونی تجزیه و ترکیب شده است.

مؤلفان کوشیده‌اند که تا حد امکان، مطالب کتاب، به زبان ساده بیان گردد تا خوانندگانی که دانسته‌های دستوری آن‌ها نسبتاً اندک است نیز بتوانند از آن سود ببرند و از سوی دیگر جوانب گوناگون مسائل دستوری بررسی شده و جزئیات لازم ذکر گردیده تا کتاب برای دانش‌آموزان رشته‌های ادبی نیز سودمند باشد. به علاوه برای آنکه مطالب، بهتر در ذهن خواننده نقش بندد، جدول‌هایی حاوی خلاصه‌ی مطالب ترتیب یافته و نمودارهایی ترسیم شده است. امید است این کوشش مؤلفان در کمک به خوانندگان و تأمین رضایت خاطر آنان مؤثر افتد.

در اینجا بایسته است سپاس به جای آوریم از آقای کاظم کاظمی که دست‌نوشته‌ی مؤلفان را به دقت مطالعه کرده و نکته‌های مفیدی را یادآور شده‌اند، نیز از مؤسسه انتشارات فاطمی که مشوق مؤلفان در تدوین تألیفات جدید دستوری بوده و به علاوه کوشش خاصی مبذول داشته است تا کتاب به صورتی مطلوب عرضه گردد.

حسن احمدی گیوی - حسن انوری

آذرماه ۱۳۶۳

الف ص ض ط ظ ث د ذ ر ز س ش ه ح پ گ ق ک ی
ب ج خ ع ف ی ک گ د ذ ر ز س ش ه ح پ گ ق ک ی
ن س ف ی ک گ د ذ ر ز س ش ه ح پ گ ق ک ی
ا ب ت

بخش اول

کلیات

۲- نقش کلمه‌ها در جمله

۱- جمله‌ها، کلمه‌ها

۱- جمله‌ها، کلمه‌ها

جمله، مجموعه‌ای از کلمه‌هاست که اندیشه‌ها، خواست‌ها و عواطف ما را نشان می‌دهد؛ ما به وسیله‌ی جمله‌هاست که سخن می‌گوییم.

آنچه در قالب جمله بیان می‌کنیم، در ساده‌ترین صورت خود، ارتباطی است که میان دو امر برقرار می‌کنیم. مثلاً وقتی که می‌خواهیم میانِ عمل «نوشتن» و کسی که اسمش «علی» است ارتباطی برقرار کنیم، یعنی عمل «نوشتن» را به او نسبت دهیم، می‌گوییم:

علی می‌نویسد.

همچنین وقتی که عمل «شکستن» را به «شیشه» نسبت می‌دهیم، می‌گوییم:

شیشه شکست.

هر کدام از این‌ها یک جمله است. چنانکه گفتیم جمله مجموعه‌ای از کلمه‌هاست. در هر زبانی کلمه‌ها را به انواعی تقسیم می‌کنند. در زبان فارسی هفت نوع کلمه وجود دارد:

فعل، اسم، ضمیر، صفت، قید، حرف و شبه‌جمله (صوت).

چرا کلمه‌ها به هفت نوع تقسیم شده است؟ پاسخ این پرسش را در سطرهای آینده می‌خوانیم. در جمله عمل یا حالت و صفتی نسبت داده می‌شود. این نسبت با کلمه‌ای انجام می‌گیرد که معمولاً در آخر جمله جای دارد. عمل یا حالت و صفت به کسی یا چیزی نسبت داده می‌شود که در آغاز جمله جای می‌گیرد. در زبان فارسی، اغلب جمله‌ها در ساده‌ترین صورت خود چنین وضعی دارند. به جمله‌های زیر توجه کنید:

۲	۱
می‌نویسد	علی
شکست	شیشه
خندید	کودک
می‌روید	گیاه
بافته شد	فرش

در این جمله‌ها دو دسته کلمه وجود دارد:

دسته‌ی اول کلمه‌هایی است که در ستون ۱ قرار دارد، به این کلمه‌ها چیزهایی نسبت داده شده. دسته‌ی دوم کلمه‌هایی است که در ستون ۲ قرار دارد. این کلمه‌ها به دسته‌ی اول نسبت داده شده‌اند. دسته‌ی اول گروهی از کلمه‌ها را تشکیل می‌دهند که به آن‌ها اسم می‌گوییم. دسته‌ی دوم گروهی دیگر را تشکیل می‌دهند که آن‌ها را فعل می‌نامیم.

اسم، کلمه‌ای است که می‌توان آن را جمع بست و برای نامیدن کسی یا چیزی به‌کار می‌رود و می‌توان امری را به آن نسبت داد.

فعل، کلمه‌ای است که انجام گرفتن یا انجام پذیرفتن کاری یا داشتن و یا پذیرفتن حالتی را در زمان گذشته یا حال یا آینده بیان می‌کند و نیز بر شخص، مفرد و جمع، و زمان دلالت دارد. بعضی از فعل‌ها معنی کاملی ندارند و نمی‌توان آن‌ها را به اسم نسبت داد، بلکه به وسیله‌ی آن‌ها چیزی به اسم نسبت داده می‌شود، مانند «است» و «شده‌اند» در جمله‌های زیر:

هواگرم است.

درخت‌ها سبز شده‌اند.

این‌گونه فعل‌ها را فعل اسنادی یا فعل ربطی می‌گویند. در جمله‌ی «علی می‌نویسد» می‌توانیم به جای «علی» کلمه‌ای بگذاریم که جانشین «علی» باشد، و مثلاً چنین بگوییم:

او می‌نویسد.

و به جای «درخت‌ها سبز شده‌اند» در جایی که با دست به درخت‌ها اشاره می‌کنیم، چنین بگوییم:

آن‌ها سبز شده‌اند.

«او» و «آن‌ها» در این جمله‌ها به جای اسم نشسته‌اند و از آن، جانشینی کرده‌اند. با آوردن این دو کلمه، دیگر خود اسم‌ها را نیاورده‌ایم. «او» و «آن‌ها» و کلمه‌هایی مانند آن‌ها را که جانشین اسم می‌شوند ضمیر می‌نامیم.

می‌توانیم وابسته‌هایی برای اسم بیاوریم و خصوصیت‌هایی با آن‌ها به اسم نسبت دهیم. مثلاً در جمله‌ی «کودک خندید» می‌توانیم کلمه‌ی «زیبا» را وابسته‌ی «کودک» قرار دهیم و چنین بگوییم:

کودک زیبا خندید.

همچنین در جمله‌ی «شیشه شکست» می‌توانیم کلمه‌ی «نازک» را به «شیشه» وابسته بسازیم و چنین بگوییم:

شیشه‌ی نازک شکست.

کلمه‌های «زیبا» و «نازک» نوع دیگری از کلمه‌ها هستند. این قبیل کلمه‌ها را صفت می‌گویند. صفت کلمه‌ای است وابسته به اسم.

در جمله‌ی «علی می‌نویسد» می‌توانیم وابسته‌ای برای فعل بیاوریم و مثلاً بگوییم:

علی تند می‌نویسد.

«تند» وابسته به فعل است و نشان می‌دهد که عمل «نوشتن» به تندی صورت گرفته است. «تند» در اینجا نوع دیگری از کلمه‌هاست که به آن‌ها قید می‌گوییم. قید خصوصیتی به مفهوم فعل می‌افزاید و

معنی آن را محدود و مقید می‌سازد. علاوه بر این اگر کلمه‌ای، به صفت یا یک قید دیگر وابسته شود و آن‌ها را مقید کند قید نامیده می‌شود. در این باره در آینده صحبت خواهیم کرد.

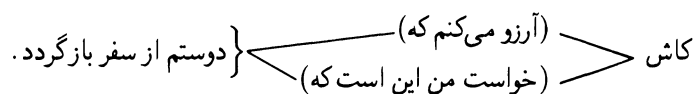
علاوه بر اسم، فعل، ضمیر، صفت و قید، دو نوع دیگر نیز از کلمه‌ها وجود دارد؛ در جمله‌ی «علی می‌نویسد» می‌توان وسیله‌ای را که «علی» با آن می‌نویسد نیز بیان کرد و مثلاً چنین گفت:

علی با مداد می‌نویسد.

«مداد» وسیله‌ای است که عمل «نوشتن» با آن انجام می‌گیرد. «مداد» اسمی است که به وسیله‌ی کلمه‌ی «با» به فعل مربوط شده است. «با» کلمه‌ای است که نقش‌نما (حرف) نامیده می‌شود. حرف‌ها کلمه‌هایی هستند که به خودی خود معنی ندارند و برای نسبت دادن و مربوط ساختن کلمه‌ای به فعل یا پیوستن اجزای جمله به یکدیگر یا مربوط ساختن دو جمله به یکدیگر و یا به عنوان نقش‌نما به کار می‌روند از این رو آن را نقش‌نما نیز می‌گویند.

کاش دوستم از سفر بازگردد.

در این جمله آرزویی بیان شده است. «کاش» در این جمله آرزویی را بیان می‌کند. مفهوم «کاش» نزدیک به مفهوم «جمله» است:

«کاش» احساس و عاطفه‌ای را بیان می‌کند و مفهوم جمله از آن به دست می‌آید. «کاش» نوع دیگری از کلمه است که به آن شبه جمله یا صوت می‌گویند.

فعل، اسم، صفت، ضمیر، قید، نقش‌نما (حرف) و شبه جمله را اقسام هفتگانه‌ی کلمه می‌گویند.

تمرین و پرسش

□ در نوشته‌های زیر، نوع کلمه‌هایی را که زیر آن‌ها خط کشیده شده، مشخص کنید:

نفت به صورت مایع سیاه رنگ و غلیظ در زمین یافته می‌شود که آن را نفت خام نامند. این نفت را از زمین بیرون می‌آورند و با لوله به تصفیه خانه می‌فرستند. در آنجا از نفت خام مواد گوناگونی به دست می‌آورند.

کاش می‌توانستیم تند مطالعه کنیم و به جای آنکه کتابی را در مدت یک هفته بخوانیم، آن را در مدت یک روز بخوانیم.

□ پاسخ درست پرسش‌های چهار پاسخی زیر را مشخص کنید:

۱. در مصرع «شب تاریک رفت و آمد روز»، «شب» و «تاریک» چه نوع کلمه‌ای هستند؟

الف) هر دو اسم است. ب) اولی اسم و دومی صفت است.

پ) اولی قید و دومی صفت است. ت) هر دو صفت است.

۲. در مصرع «وه! چه روزی چو بخت من پیروز» «وه» چه کلمه‌ای است؟

الف) اسم ب) صفت پ) شبه جمله ت) فعل

۲- نقش کلمه‌ها در جمله

از انواع هفتگانه‌ی کلمه‌ها اسم، و هر کلمه‌ای که بتواند به جای آن بنشیند یعنی صفت و ضمیر، در جمله نقش‌های گوناگونی برعهده می‌گیرد. مقصود از نقش، وظیفه و عملی است که کلمه در داخل جمله و در ارتباط با فعل و کلمه‌های دیگر دارد. مثلاً در جمله‌ی «علی می‌نویسد»، «علی» اسم است، اما در جمله، کننده‌ی کار هم هست که آن را فاعل می‌گوییم. پس علی در این جمله نقش فاعلی دارد. نقش فاعلی جزء نقش‌های نهاده‌ی است که شرح آن خواهد آمد. اسم و ضمیر و صفت جمعاً در جمله ده نقش می‌توانند برعهده گیرند.

نقش‌های دهگانه به قرار زیر است:

۱- نقش نهاده‌ی. نقش نهاده‌ی آن است که کلمه نهاد واقع شود. یعنی امری به او نسبت داده شود، یا به عبارت دیگر فعل برای او «وضع» و «نهاده» شده باشد و یا با فعل، صفتی را به او نسبت داده باشند. مانند «علی» در جمله‌های زیر:

علی	می‌نویسد.
علی	آمد.
علی	موفق شد.
علی	کنجکاو است.

در همه‌ی این جمله‌ها خود فعل یا کلمه‌ای دیگر به وسیله‌ی فعل به «علی» نسبت داده شده. «علی» در همه‌ی این جمله‌ها نقش نهاده‌ی دارد. به نهاد مسندآلیه هم می‌گویند. بعضی از نهادها کننده‌ی کاری هستند، مانند «علی» در جمله‌ی اول و دوم. در این جمله‌ها «علی» نقش نهاده‌ی (فاعلی) دارد.

۲- نقش مفعولی. نقش مفعولی آن است که کلمه، مفعول واقع شود، یعنی نتیجه‌ی عمل فعلی که از فاعل سر می‌زند بر آن واقع شود، مثلاً در جمله‌ی زیر:

علی نامه می‌نویسد.

عمل «نوشتن» بر «نامه» واقع می‌شود، یا به سخن دیگر عمل «نوشتن» از «علی» سر می‌زند و به «نامه» می‌رسد. نامه در این جمله، نقش مفعولی دارد.

۳- نقش متممی. نقش متممی آن است که کلمه به وسیله‌ی بعضی از حرف‌ها، که به آن‌ها حرف اضافه

می‌گویند، به فعل مربوط می‌شود و توضیحی درباره‌ی فعل می‌دهد و معنی آن را تمام می‌کند. مانند «خانه» در جمله‌ی زیر:

علی به خانه رفت.

۴- نقش قیدی. بعضی از کلمه‌ها در جمله نقش قیدی می‌گیرند. مانند «شب» در جمله‌ی زیر:

علی شب به خانه آمد.

۵- نقش وصفی (صفتی). نقش وصفی آن است که کلمه در جمله همچون صفت به‌کار رود:

من دلی سنگتر از دل تو ندیده‌ام.

در اینجا «سنگ» اسم است و در معنی «سخت» که صفت است به‌کار رفته.

۶- مضاف‌الیهی (اضافی). نقش مضاف‌الیهی آن است که اسم مضاف‌الیه واقع شود، یعنی اسم دیگری که مضاف نامیده می‌شود به او نسبت داده شود. مانند «علی» در جمله‌ی زیر:

مداد علی را تراشیدم.

در اینجا «مداد» به «علی» نسبت داده شده و علی مضاف‌الیه است. به آخر مضاف کسره‌ای که جزء حروف اضافه است افزوده شده است.

۷- نقش بدلی. نقش بدلی آن است که اسم، همراه اسم دیگر بیاید تا یکی از خصوصیات آن را بیان کند. برخلاف موصوف و صفت. میان بدل و اسم، کسره نمی‌آید:

ابوعلی شیخ‌الرئیس در همدان درگذشت.

«شیخ‌الرئیس» بدل از «ابوعلی» است و لقب «ابوعلی» را بیان می‌کند.

۸- نقش مسندی. نقش مسندی آن است که کلمه مسند واقع شود، یعنی به‌وسیله‌ی فعل اسنادی به اسمی که نهاد واقع شده، نسبت داده شود، مانند «سرد» و «شنبه» در جمله‌های زیر:

هوا سرد است.

امروز شنبه است.

در اینجا «سرد» و «شنبه» به وسیله‌ی فعل «است» به «امروز» و «هوا» نسبت داده شده‌اند.

«سرد» و «شنبه» در این جمله‌ها مسند^۱ند.

۱. کلمه‌ای که بیشتر مسند واقع می‌شود صفت است، اما چنانکه ملاحظه می‌شود «اسم» نیز نقش مسندی می‌پذیرد. تفصیل بیشتر در این باره در صفحه‌های آینده خواهد آمد.

۹- نقش تمیزی. نقش تمیزی آن است که کلمه در جمله چنان واقع شود که ابهام جمله را رفع کند، مانند کلمه‌ی «تهران» در جمله‌ی زیر:

پایتخت ایران را تهران می‌نامند.

۱۰- نقش منادایی (ندایی). نقش منادایی آن است که کلمه در جمله منادا واقع شود، یعنی آن را با علامتی یا با تغییر آهنگ صدا بزنند، مانند «دوست» در جمله‌ی زیر:

ای دوست! بیا تا غم فردا نخوریم.

از انواع دیگر کلمه‌ها، شبه‌جمله، در نقش نهادی، مسندی و قیدی و جز آن به‌کار می‌رود و قید جز نقش قیدی نقش دیگری نمی‌پذیرد.

□ آنچه به اختصار در باره‌ی نوع کلمه‌ها و نقش آن‌ها گفته شد، موضوع دستور زبان است که در صفحه‌های آینده‌ی کتاب به تفصیل از آن سخن گفته خواهد شد.

۱۱- نقش عاطفی (معطوف) ← نقش (اسم)، ص ۱۰۵

۱۲- نقش تکرار ← نقش (اسم)، ص ۱۰۵

تمرین

□ در جمله‌های زیر نقش کلمه‌هایی را که زیر آن‌ها خط کشیده شده، مشخص کنید:

شاگردانِ کلاس پنجم امروز به آزمایشگاه رفتند.

او مرتباً به کتابخانه می‌رود.

وقتی در سفر اصفهان رفیقی پاکدل همراه من بود.

ای کاش شود خشک بن تاک و خداوند زین مایه‌ی شر حفظ کند نوع بشر را

ایرج میرزا

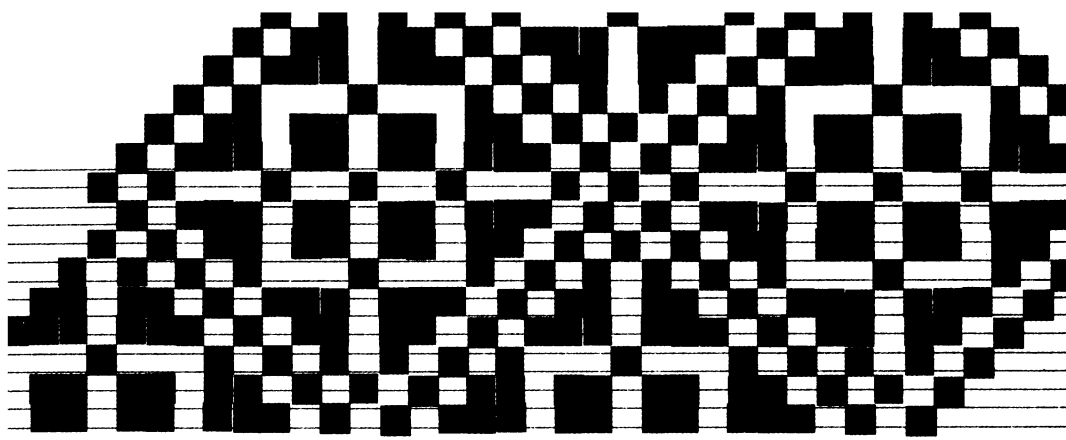
ای مردم به داد من برسید.

محسن برادر احمد دیروز به دیدن من آمد.

□ چهار جمله بنویسید که «اسم» در آن‌ها نهاد، مسند، مفعول و متمم شده باشد.

□ سه جمله بنویسید که «صفت» در آن‌ها مسند، قید و تمیز شده باشد.

□ سه جمله بنویسید که «ضمیر» در آن‌ها نهاد، مفعول و متمم شده باشد.

بخش دوم

فعل

-
۱- تعریف - ویژگی‌های فعل	۱۰- ماضی مستمر (ملموس)، ماضی
۲- صرف، بن، شناسه	ملموس نقلی
۳- مصدر، اجزای پیشین، ساختمان	۱۱- فعل‌های مضارع، آینده (مستقبل)
۴- ساختمان فعل‌های ساده	۱۲- فعل امر، فعل دعا
۵- مشتقات فعل	۱۳- فعل ناگذر (لازم)، گذرا (متعدي)-
۶- اقسام ماضی: ماضی ساده،	دووجهی
ماضی نقلی	۱۴- فعل معلوم، فعل مجهول
۷- ماضی استمراری، ماضی نقلی	۱۵- فعل تام و اسنادی (ربطی)، فعل
مستمر	کامل و ناقص
۸- ماضی بعید (دور)، ماضی ابعـد	۱۶- وجه فعل
(دورتر)	۱۷- فعل وصفی
۹- ماضی التزامی	۱۸- چند نکته‌ی دیگر
-

۱- تعریف - ویژگی های فعل

فعل، معمولاً در آخر جمله می آید و برخلاف کلمه های دیگر صرف می شود، یعنی صورت های گوناگون می پذیرد و به تنهایی یا به کمک وابسته هایی در آن واحد به چهار مفهوم دلالت می کند:

۱. یکی از مفهوم های زیر، مفهوم اصلی فعل را تشکیل می دهد و به صورت مثبت یا منفی بیان می گردد:
الف) انجام دادن یا انجام گرفتن کاری:

مجید نامه را نوشت. (مجید نامه را نوشت.)

محسن در را بست. (محسن در را بست.)

کاغذ چسبید. (کاغذ نچسبید.)

شیشه شکست. (شیشه نشکست.)

ب) واقع شدن کاری بر کسی یا بر چیزی:

علی کشته شد. (علی کشته نشد.)

نامه نوشته شد. (نامه نوشته نشد.)

پ) پذیرفتن حالتی یا صفتی:

هوا روشن شد. (هوا روشن نشد.)

احمد مریض شد. (احمد مریض نشد.)

ت) نسبت دادن صفتی به کسی یا به چیزی:

هوا روشن است. (هوا روشن نیست.)

احمد مریض است. (احمد مریض نیست.)^۱

۲. در فعل، مفهوم شخص نیز وجود دارد. مفهوم شخص، یعنی اینکه گوینده فعل را به خود نسبت دهد یا به مخاطب خود یا به فرد یا افراد دیگری. اگر گوینده فعل را به خود نسبت دهد، آن را اول شخص یا متکلم می گویند:

رفتم، گفته ام، نوشته بودم و... .

۱. علاوه بر این مفهوم ها، برخی از فعل ها مفهوم های خاصی را می رسانند، مانند «است» و «هست» و مشتقات آن ها. «است» وقتی که به عنوان فعل تام (نه عام، یعنی اسنادی) به کار می رود و نیز «هست» و مشتقات آن ها مفهوم «وجود» را می رسانند و فعل «داشتن» مفهوم مالکیت را می رساند. این مفهوم ها با هیچ کدام از مفهوم های چهارگانه ی بالا تطبیق نمی کنند، «نهاد» این فعل ها، نهاد غیرفاعلی است.